

De fyra stånden. Okänd konstnär, ca 1760–1800. Objekt nummer KM 3084, Kulturen i Lund.

Fyra män och en ko

MIKAEL ALM*

Uppsala universitet

Vi ser fyra män grupperade kring en ko. Framför kon, med ett rep fäst vid hornen, står en prydlig man med en sobert blågrå dräkt. På kon, som vore den en häst, sitter en elegant man med plymagerad hatt, mantel, stövlar med sporrar och ett ridspö i hand. Nedanför kon sitter en korpulent man, helt klädd i svart med undantag för en skinande vit prästelva, och mjölkar kons juver. Bakom kon, slutligen, står en grövre klädd man med röd mössa som med ett fast grepp håller fast i dess svans.

Målningen är inte märkvärdig i sig. Det är en oljemålning på duk, inte särskilt stor (44 x 59 cm), inte särskilt välgjord. Vi vet inte vem som har målat den; av dräktsnitten att döma har den tillkommit under 1700-talets sista decennier. Den hamnade någon gång hos en kyrkoherde i Röddinge socken i Skåne, som på 1880-talet skänkte den till Kulturen i Lund, där den finns i dag.¹ Men i all sin enkelhet är den ett utmärkt exempel på bilders användbarhet som källor till det förflutna – på den historiska bildens empiriska potential. Den är fylld av information om sin tid. Mer specifikt är den ett exempel på historiska bilders betydelse-lager. Den kombinerar vad jag vill beteckna som bilden *av* historien och bilden *om* historien. Där 'bilden av' historien är det konkreta stoff som återfinns i bilden är 'bilden om' historien den vidare kunskap om mer abstrakta sammanhang – med historiens djupare processer och större kontexter – som historikern kan utläsa ur detta stoff. Detta är ett spektrum av förståelse och uttolkning som ryms i alla bilder (det är alltså inte en fråga om antingen eller).

* Fil. dr i historia

1. Kulturen i Lund, KM 3084. För metadata, se <<http://carl.kulturen.com/web/object/3142>>. Se vidare Mikael Alm, *Sartorial Practices and Social Order in Eighteenth-Century Sweden: Fashioning Difference* (New York 2021) s. 2–3.

Målningen kan i sin mest konkreta och omedelbara betydelse sägas vara en bild av just fyra män och en ko. Med ett första steg av uttolkning skall den, i enlighet med upphovsmakarens intention och i hög grad fortsatt kvar i vad bilden faktiskt föreställer, läsas som en bild av det svenska ståndssamhället. Det är alltså en allegori. De fyra männen personifierar de fyra stånden: adelsmannen på kons rygg, prästen vid dess sida, borgaren vid dess horn och bonden vid dess svans. Målningen knyter an till ett i Europa vedertaget framställningssätt. Ståndsordningen hade sedan medeltiden framställts på motsvarande sätt, med riddaren, munken/prästen och bonden (alternativt mer symboliskt i form av ett svärd, en bok och en spade – och som regel en kaducé för fyrståndsordningens borgare). Det var ett fortsatt populärt grepp vid tiden för målningens tillkomst. I Frankrike användes det exempelvis friskt i revolutionära karikatyrer för att häckla de förment föråldrade Generalstånderna.²

Ett ytterligare steg av uttolkning för analysen från "bilden av" till "bilden om" från det konkret avbildade, mot det uttolkade. Målningen har mycket att berätta om ståndsordningen och dess tid. Det är uppenbart en satir. Interaktionen mellan människor och djur är en tydlig indikation på det. Upphovsmakarens bild av ståndsordningen var inte avsedd att beskriva den, utan att driva gäck med den. Den satiriska udden ger i sin tur flera inblickar i – *bilder om* – tidens opinioner och stämningar. Så finns en politisk udd. Jämte de fyra riksstånden låter sig kon lätt tolkas som en representation av riket. Bilden av de trätande ständerna som alla drar åt varsitt håll, och det rike som får utstå konsekvenserna av deras tvedräkt och motstridiga egenintressen, är bekant från tidens politiska pamfletter och debatter. Det finns även en social udd, där målningen berättar om tidens, likaledes bekanta, sociala diskurs och stämningar. Med kon som riket gör motivet en åtskillnad mellan de närande och de tärande stånden: mellan å ena sidan den producerande bonden och borgaren och å andra sidan den icke-producerande prästen och adelsmannen. Borgaren och bonden må dra åt olika håll, men de arbetar båda handgripligt med kon med sina fasta grepp om horn och svans. Adelsmannen och prästen arbetar inte med kon; de parasiterar på den och på bondens och borgarens arbete. Den ridande adelsmannen driver med den tärande tillvaro som adelns privilegierade ställning medgav, och prästen mjölkar

2. Se till exempel Antoine de Baecque, *La caricature révolutionnaire* (Paris 1988) s. 59–88.

bokstavligen kon/riket på den mjölk/produktion som är frukten av borgarens och bondens arbete (med anspelning på prästerskapets tionde). Att adelsmannen rider på kon som vore den en häst är därtill en raljerande anspelning på adelns funktion som krigarkast – med den beridne riddaren som referenspunkt – där hästen och ridande var intimt kopplat till adel och adlighet i tidigmoderna föreställningsvärldar.³

Ytterligare ett steg av uttolkning öppnar för än mer djupgående berättelser om ståndsortningen, om dess större samhällskontext och om de föreställningar och praktiker som utmärkte tidens sociala relationer och som strukturerade dess hierarkier av över- och underordning. Det är här som målningen blev en slagkraftig bild för en forskningsfråga som jag har intresserat mig för, nämligen förhållandet mellan kläder och social ordning i tidigmoderna samhällen, särskilt i det sena 1700-talets revolutionära tidsålder.

Bakgrunden var Riksbankens utlysning för forskning om förmoder- nitet år 2012. Jag ingick då i det beviljade projektet *Seeing and Enacting the Social Order: Cultures of Difference in Early Modern Sweden*. Projektet syftade till en fördjupad förståelse av hierarkier och föreställningar om olikhet i det svenska ståndssamhället med särskilt fokus på olikhetens iscensättningar och visualisering i vardagliga sociala praktiker, såsom adliga begravningskulturer, urbana rumsligheter och formella titulaturer.⁴ Min projektdel fokuserade på kläders betydelse i visualiseringen av social olikhet. Materialet var det 60-tal prisskrifter (från kortare inlagor på knappa tio sidor till regelrätta traktater på 78 sidor) som vid årsskiftet 1773–74 skickades in till Kungliga Patriotiska Sällskapet i Stockholm med anledning av den av sällskapet utlysta pristävlingen om för- och nackdelar med en nationell dräkt.⁵ Prisskrifterna utgör ett fantastiskt källmaterial. När författarna diskuterade frågan om en nationell dräkt så kom de nämligen att reflektera över mycket större frågor om samhällsordningens natur, om problem och missbruk i samtidens dräktskick, och om de bästa sätten att genom kläder göra skillnad på folk:

3. Se Pia F. Cuneo, "Intra-Active Performativity: Rethinking the Early Modern Equestrian Portrait", i Karen Raber & Monica Mattfeld (red.), *Performing Animals: History, Agency, Theater* (Pennsylvania 2017) s. 39.

4. *Riksbankens Jubileumsfond*, diarienummer RFP12-0385:1. Övriga projektdeltagare var Alexander Engström, Leif Runefelt, Karin Sennfelt (projektledare) och Henrik Ågren.

5. Supplement till Protokoll 1774, Patriotiska Sällskapets arkiv, Riksarkivet (RA). För prisskrifterna, se även Eva Bergman, *Nationella dräkten: En studie kring Gustav III:s dräktreform 1778* (Stockholm 1938) kap. 4.

mellan hög och låg, mellan rik och fattig, mellan befallande och lydande.

Det är om just detta som målningen så slagkraftigt berättar: om det nära samspelet mellan kläder och social status i tidigmodernt tänkande. Än i dag – för det moderne betraktaren – känns de fyra stånden igen på sina kläder, vare sig det är på ämbetsdräkten som i fallet med prästen, eller på den höga respektive låga kvaliteten på klädernas textilier som i fallet med adelsmannen och bonden. Olikhet i klädedräkt var intimt sammanflätat med olikhet i social ställning. Klädernas hierarkier sammanföll med och visualiserade sociala hierarkier. Enligt tidens ideal rådde korrespondens mellan klädernas hierarkier och sociala hierarkier: en adelsman och en bonde skulle, såsom på målningen, omedelbart kunna identifieras såsom adelsman respektive bonde genom att de var klädda som en adelsman respektive en bonde.⁶

Detta ideal är synnerligen närvarande i prisskrifterna. Så förklarade en av författarna att "skillnad i kläder" i "alla tider varit" och "med naturen af en Stats sammansättning måste vara" en "ovedersägelig sak": "Pragt och dyrheten gör ju skilnad emillan the förnämare och the ringare", och "Färg och façon gör ju skilnad emillan visse Stånd och stater"⁷ Prisskrifterna visar upp den repertoar som fanns till hands och som kan prickas av i målningen. Så tillskrevs somliga färger ett högre värde, och tilldelades högre samhällsgrupper, än andra färger; så tillskrevs vissa textilier ett högre värde, och förbehölls de socialt upphöjda, än andra textilier. Detsamma gällde dräktsnitt, där somliga, mer skraddade och mer moderiktiga, dräktmodeller förbehölls de socialt upphöjda, medan enkla (inte sällan specificerade som hemsydd) kläder tilldelades de lägre. Därtill, och i linje med prästmännens krage och adelsmannens plym och rosett i hatten, enrollerades olika applikationer – broderier, galoner, band, tofsar, knappar, med mera – för att skilja de högre, de maktavande och besuttna från de lägre, underlydande och obemedlade.⁸

Verkligheten var givetvis mer komplex än vad idealen föreskrev. Prisskrifterna ger inblickar i tidens brokiga och bråkiga praktiker. Kläder – ja, yttre attribut överhuvudtaget – har i alla tider varit föremål för över-

6. Alm (2021) s. 3. Se även Daniel Roche, *The Culture of Clothing: Dress and Fashion in the Ancien Regime* (Cambridge 1996) s. 5–6; Susan Vincent, *Dressing the Elite: Clothes in Early Modern England* (Oxford 2003) s. 5–6; Astrid Pajur, *Dress Matters: Clothes and Social Order in Tallinn, 1600–1700* (Uppsala 2020) s. 15–19.

7. Nr 61, Supplement till Protokoll 1774, Patriotiska Sällskapets arkiv (RA).

8. Alm (2021) kap. 4.

skridanden, självhävdelse och moraliserande. Detta gällde i allra högsta grad det sena 1700-talets Europa. Sociala omvandlingsprocesser med förskjutningar inom traditionella grupper och uppkomsten av nya starka grupper, tillsammans med en kommersiell expansion med en ökad och breddad tillgänglighet på varor – däribland textilier – destabiliserade det sociala landskapet. Kläder reproducerade och bekräftade sociala hierarkier, men de var även kraftfulla medel för förändring i händerna på individer och grupper som gjorde anspråk på social ställning. "Clothes became weapons in the battle of appearances", skriver den franske historikern Daniel Roche träffande om tiden.⁹ Dessa oordningar, med människor som klädde sig bortom sina ekonomiska tillgångar och över sin sociala ställning, skildras i fördömande ordalag i prisskrifterna. Nästan "ingen skillnad fins", förklarade en författare, "emellan en Fröken och en Borgares, Handtwerkares, Kammererares, waktmästares, trädgårdsmästares, Sotares och andras döttrar, i hufwud och klädebonad".¹⁰ Det är, skrev en annan, "ömojeligit" att "göra skillnad på Folck, och wid första anseendet gifwa hwarjom och enom sin tillbörliga heder, [...] emedan en Skomakare är ofta klädd som en Borgmästare, och en Borgare hustru som en Adels-Dame".¹¹ "Är det billigt", klagade en tredje, "at en Handt-wärks Hustru eller Doter, skal kläda sig lika med en Riks-Rådinna och en Hof-Fröken, då de äro utom Couren?"¹² "Har nu Gud ei klädt åsnan i Lejona hud, må hon ju gå i det skin henne bäst passar", rasade en fjärde: "Lejon wara lejon! och åsna blifwa åsna!"¹³

Med ett sista steg i termer av uttolkning kan målningen fås att berätta även om dessa oordningar och om den sociala förvirring som de ansågs orsaka i tidens visuella värld. Här hörs ekon av prisskrifternas moraliserande larm. Vad är det egentligen vi ser? Är den välklädde borgaren framför kon verkligen den burgne grosshandlare eller borgmästare vi i förstone tror att han är? Eller är han en äregirig skomakare som har klätt sig över sin ställning? En simpel gesäll som klätt upp sig i sin mästares kläder? Och blicken dras till bondens röda mössa – frukten av dyrbara

9. Roche (1996) s. 4–7, 55–57.

10. Nr 3, Supplement till Protokoll 1774, Patriotiska Sällskapets arkiv (RA).

11. Nr 34, Supplement till Protokoll 1774, Patriotiska Sällskapets arkiv (RA).

12. Nr A3, Supplement till Protokoll 1774, Patriotiska Sällskapets arkiv (RA). Detta är en av de fem onummerade prisskrifterna i samlingen. Angående hänvisningar till dessa, se Alm (2021) s. 9.

13. Nr 10, Supplement till Protokoll 1774, Patriotiska Sällskapets arkiv (RA).

och importerade färgämnen, opassande för sin bärarens torftiga börs och låga status, och ett praktexempel på den typ av överflöd hos allmogen som var föremål för såväl prisskrifternas som tidens många överflödsförordningars hårda fördömanden och försök att reglera.¹⁴

Steget från "bilden" av till "bilden om" speglar Peter Burkes diskussion om historikers användning av bilder och hur detta har utvecklats från att använda bilder som "mere illustrations" till att använda dem som "historical evidence", alltså som historiska källor. Inom ramen för den kulturella vändningen rymdes, enligt Burke, en "pictorial turn". Historikerskrået gick från att vara "visually illiterate" till att alltmer bejaka och ta sig an bilden som en bland flera källor till kunskap om det förflutna.¹⁵ Detta kan just handla om att inte bara betrakta en bild av fyra män kring en ko som "a mere illustration" av det svenska ståndssamhället, utan gå djupare in i bilden som källa till historiska förhållanden som berättar om föreställningar, praktiker och motsättningar inom detta ståndssamhälle. På motsvarande sätt kan en historisk bild av slätter ge mer än "a mere illustration" av tidigmodernt jordbruk, och berätta om större företeelser som produktionsförhållanden och genusarbetsdelning; en nog så välbekant bild av ett kaffebeslag från 1790-talet kan ge mer än "a mere illustration" av en kunglig överflödsförordning, och ge stoff om tidens kaffehus och krogkultur, umgängesformer och – som visats nyligen – Stockholms tidiga poliskammare och dess betjänters uppenbarelse och arbetssätt i staden;¹⁶ ett familjeporträtt kan ge mer än "a mere illustration" av biografiska data och berätta om tidens genuskonstruktioner, syn på kärlek, syn på barndom, och om materialitetens betydelse för hushållsstatus. Listan på exempel på bildens potential för historisk forskning kan göras lång.

14. Se Leif Runefelt, *Att hasta mot undergången: Anspråk, flyktighet, föreställning i debatten om konsumtion i Sverige, 1730–1830* (Lund 2015) s. 37–49; Eva I. Andersson, "Dangerous Fashions in Swedish Sumptuary Laws", i Giorgio Riello & Ulinka Rublack (red.), *The Right to Dress: Sumptuary Laws in a Global Perspective, c. 1200–1800* (Cambridge 2019) s. 145–163.

15. Peter Burke, *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence* (Ithaca, NY 2001) s. 9–11.

16. Se Tobias Osvald, *Stadens gränsplatser: Kungliga Poliskammaren och vardagens omstridda rum i Stockholm, 1776–1835* (Uppsala 2021) s. 149–150.